

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
літератури Міжнародного
економіко-гуманітарного
університету імені академіка
Степана Дем'янчука*

АДРЕСОВАНА ЛІРИКА МИКОЛИ ЗЕРОВА

Важливим завданням сучасної літературознавчої генології є розробка методологічних підходів до виокремлення жанрових різновидів лірики, теоретичного обґрунтування понятійних критеріїв, що уможливають вибудову тієї або іншої моделі жанрової типології. Попри достатньо значну кількість досліджень, присвячених генологічним питанням лірики (Г. Нудьга, А. Каспрук, М. Гнатюк, І. Волкова, М. Сулима, М. Бондар, Е. Соловей, О. Астаф'єв, М. Ткачук, М. Кодак, Ю. Ковалів, Ю. Клим'юк, О. Ткаченко, Л. Фрізман, І. Грінберг, Н. Лейдерман, В. Грехнев, С. Бройтман, В. Халізеєв, О. Зирянов, А. Боровська та ін.), класифікація її жанрово-тематичних різновидів і, зокрема, жанрових форм адресованої лірики в сучасному літературознавстві практично не розроблена, що, у свою чергу, зумовлює потребу у її теоретичному та практичному обґрунтуванні.

Мета статті полягає у розробці жанрової типології адресованої лірики у її теоретичному аспекті, а також практичному застосуванні, зокрема стосовно поетичної творчості М. Зерова.

Адресована лірика – це теоретичний феномен, який почав привертати увагу дослідників лише з недавніх часів. Якщо в російському літературознавстві теоретичні та історичні аспекти адресованої лірики досліджені достатньо глибоко і переконливо [1, 4, 6], то вітчизняні вчені виявляли зацікавлення даним явищем лише побіжно, зазвичай у теоретичному контексті інших дослідницьких завдань [2, 5, 7]. Наслідком цього є майже повна відсутність в українському літературознавстві більш або менш чітких критеріїв та орієнтирів для теормінологічного означення як самого поняття «адресована лірика», так і його окремих жанрових форм. Одностайність думок теоретиків у цьому питанні стосується хіба що дружнього послання – чітко виокремлюваного жанрово-тематичного різновиду, генологічні ознаки, особливості й літературна історія якого, зокрема, у російському літературознавстві досліджені достатньо повно і систематизовано. Виділення інших тематичних різновидів послання, як правило, у працях історико-літературного характеру – теоретично не обумовлюється, при цьому класифікаційні принципи позбавлені єдиної логічної основи і підпорядковані виключно практичним завданням даного дослідження. Якщо різновиди послання дослідниками виокремлюються хоча б гіпотетично, то у випадку із присвятою та віршованим листом спостерігається повна відсутність навіть гіпотетичних спроб їх класифікації.

На нашу думку, адресована лірика – це своєрідне метажанрове поетичне утворення, яке вбирає у себе три жанрові форми – послання, присвяту та віршований лист. Спільним художнім знаменником для усіх цих трьох жанрових форм є реалізована у їхній структурно-семантичній художній організації підкреслена адресна настанова. Говорячи іншими словами, специфічним моментом художньої організації жанрових форм адресованої лірики є те, що предметом зображення в них виступає комунікація із внутрішньотекстовим адресатом.

Жанровий репертуар адресованої лірики М. Зерова вбирає до себе практично усі її генологічні різновиди. В кількісному відношенні найбільш поширеною жанровою формою адресованої лірики в поетичному спадку М. Зерова виступає послання, зокрема, у таких його художніх модифікаціях:

1. Громадянське, або ще високе (через офіційність стосунків, які встановлюються при такому контакті) послання генетично споріднене із своїм найближчим у часі генологічним попередником – високою класицистичною епістолою, з якою його зближує пафос емоційної урочистості, повчально-моралізаторський дух, тематика, обумовлена більш або менш злободенними потребами громадсько-політичного історичного розвитку суспільства.

Громадянське послання має три чітко виражені тематичні модифікації, відмінні за характером внутрішньої функціонально-діалогічної настанови:

а) громадянське послання з одичною настановою. Дана тематична модифікація характеризує тип громадянського послання, яке відзначається підкреслено урочистою, піднесеною емоційною атмосферою і спрямоване на пафосне звеличення та уславлення свого внутрішньотекстового адресата як, наприклад, у вірші «Будівникові», де прославляється майбутній реформатор, архітектор-поет, або у поезії М. Зерова «Класики», в якій він, звертаючись до своїх античних попередників-поетів, засвідчує шану їх пам'яті;

б) громадянське послання з інвективною настановою. Мета громадянського послання з інвективною настановою полягає у тому, щоб дискредитувати адресата, довести хибність його світоглядних, морально-етичних, естетичних переконань, їх невідповідність громадсько-політичним і духовним ідеалам та запитам суспільства, як, наприклад, у вірші М.Зерова «Олесь»:

*Що жанр його – роетес patriotiques –
І він міняв пісень ліричних чари
На гук патріотичної фанфари.
Коли ж минав патріотичний «бред» –
В смутному Києві, веселім Відні –
Він однаходив звуки відповідні
І запашний точив із себе мед... [3, с. 76].*

2. Дружнє послання. На відміну від громадянського, дружнє послання не передбачає офіційність покладеної в основу адресації діалогічної настанови, а, навпаки, спрямоване на атмосферу невимушених товариських або безпосередньо дружніх стосунків між автором та його адресатом. Якщо громадянське послання генетично пов'язане з класицистичною епістолою та одою, то дружнє послання генологічно найбільш близьке до елегії і фактично виникає на її основі і в такому вигляді канонізується у поетичних творах представників сентименталізму та романтизму. Можна, очевидно, говорити про принаймні дві найбільш чітко окреслені тематичні модифікації даного типу послання:

а) дружнє послання на елегійній основі. Цей тип дружнього послання є найбільш поширеним. Його діалогічна настанова має більш або менш (залежно від міри духовної близькості адресанта і адресата) товариський характер і спрямована на вільний (не заангажований приписами етикету та офіціозу) обмін думками, почуттями, інформацією з приводу тих або інших ділових, творчих стосунків, що зв'язують автора та його адресата, а також певних біографічних обставин, що стосуються життя автора або його адресата (поезії М.Зерова «Чупринчин сад в оглаві», «П.П.Филиповичу», «Філянський», «Барышевка», «Какая радость. Вы поймете...»);

б) жартівливо-іронічне послання. В цьому типі послання контекст дружніх стосунків інтепретується в жартівливо-іронічній формі, як, наприклад, в поезіях «Минають дні, і роки, і події» (адресоване П.С.Горянському) та «Присвята Мих. Ів. Рудницькому».

У порівнянні із посланням в адресній настанові присвяти семантика діалогічності виступає значно ослабленішою. Градація міри ослабленості настанови на діалогічність ліричної комунікації у присвяті дозволяє виділити три її тематичні різновиди: 1) присвята ситуативна; 2) присвята умовна; 3) присвята асоціативна.

1. Присвята ситуативна. У ситуативній присвяті адресація виражена найбільш чітко і безпосередньо. Адресний характер ситуативної присвяти визначає ситуація, привід, що обу-

мовили бажання адресанта відгукнутися на них певним ліричним волевиявленням. Приводом для створення ситуативної присвяти зазвичай виступає суто приватна, побутова подія, яка не має суспільно-значимого резонансу і в більшості випадків характеризує обставини повсякденного – ділового, дружнього, родинного, інтимного спілкування автора та його адресатів. Так, приводом для написання поезії М. Зерова «На верхів'ях Качі» стала мандрівка Кримом у супроводі знайомої поета Л.А. Курилової (якій присвячено твір); зміст вірша «П.Г. Тичина» нав'язаний ситуацією, відображеною в епіграфі цього твору: «*Поет Тичина на одному ювілейному бенкеті зайняв місце серед кооператорів*» [3, с. 71]; художня мотивація поезії «Напис до останньої Загулової книжки» віддзеркалена як семантикою самого заголовку твору, так і бажанням відгукнутися на творчість художнього опонента, з вуст якого неодноразово лунала критика на адресу неокласиків, яку намагається спростувати М.Зеров.

2. Умовна присвята. В умовній присвяті діалогічність адресної настанови виявлена достатньо чітко, але виглядає семантично ослабленою, оскільки адресатом таких ліричних присвят виступає не реальна, фактично-біографічна, персоналізована або узагальнена особа, а фіктивний персонаж.

Семантична ослабленість діалогічної настанови у таких ліричних творах обумовлена насамперед тим, що сам факт звернення автора до умовного, фіктивного персонажа означає принципову неможливість зворотнього комунікативного зв'язку, тим самим фактично переводить потенційну діалогічність адресної настанови у площину автокомунікації, тобто опосередкований (шляхом звернення до фіктивного, не діалогічного за своєю природою адресата) діалог автора із самим собою. До подібних умовних адресатів присвят М. Зерова відносяться – образ міста («Київ з лівого берега», «Київ – традиція», «Київ навесні ввечері»), персоніфікований образ хвороби («К тифу моему»), образ легендарної постаті з українських народних переказів про характерників («Рік Вернигори»).

3. Присвята асоціативна. Діалогічність адресної настанови у даному тематичному різновиді присвяти ще більше ослаблена за рахунок того, що зовні асоціативна присвята може й не набувати чітких ознак адресованого тексту. Однак, діалогічність у ній усе ж таки зберігається й, як правило, знаходить свій вияв у зовнішніх, рамкових елементах структурно-семантичної організації ліричного твору (заголовку, присвяті, епіграфі). При цьому адресно декларований компонент заголовкового комплексу і зміст самого ліричного твору взаємодіють за принципом психологічного паралелізму: особа адресата асоціюється у свідомості автора з певними природними або життєвими картинками, точніше, як слід гадати, саме останні й служать психологічним поштовхом для виникнення в авторській уяві асоціації із його потенційним адресатом. Так, у поезії «Самійленко» постать відомого письменника асоціюється в уяві поета із образом відомого билинного богатиря, який, як і В. Самійленко (в іронічній інтерпретації М. Зерова), «*цілий вік пролежав на печі*» [3, с. 76]. У присвятах «Lucrosa» й «Арістарх» образи адресатів (відповідно, О.Б ургардта і Б. Якубського) асоціативно співвіднесені із ідеалізованим культурним контекстом античності:

*Під кровом сільських муз, в болотяній Лукрозі,
Де розум і чуття – все спить в анабіозі,
Живем ми, кинувши не Київ – Баальбек,
Оподаль від розмов, людей, бібліотек
Ми сіємо пашню на неродюче лоно,
Часами служимо владці Аполлону* [3, с. 79].

Віршований лист в адресованій ліриці М.Зерова представлений тематичною модифікацією листа інформативного типу. На відміну від рефлексивної модифікації віршованого листа, яка семантично переорієнтовує потенційну адресацію на вияв авторських рефлексій щодо власне обставин самого факту написання або відправлення листа, його цінності для адресанта

або адресата, діалогічна настанова віршованого листа інформативного типу спрямована на встановлення прямого інформаційного контакту між відправником (автором) та отримувачем (адресатом). Віршований лист інформативного типу умовно стилізується під свій прозовий аналог, тобто звичайний приватний лист, написаний прозою. Співставність цих двох епістолярних зразків дійсно умовна, оскільки у випадку із віршованим листом ми маємо справу, по-перше, із художнім твором, по-друге, із твором ліричним, що, відповідно, визначає його специфіку, пов'язану із необов'язковістю дотримання загальноприйнятих правил епістолярного спілкування, а також художньо мотивованою трансформацією типової схеми приватного листа. Водночас, віршований лист інформативного типу композиційно й тематично спирається на основні структурно-семантичні контури приватного листа, а декларована ним діалогічна настанова спрямовується на вираження саме об'єктивованої інформації, тобто такої, що має на меті не авторську саморефлексію, а певний зовнішній по відношенню до неї зміст, що стосується інформаційних запитів адресата або необхідності його характеристики, як у поезії М.Зерова «Лист»:

*Дев'ятий день, як у печері
На вигнанню сиджу своїм,
І п'ятистравні їм вечері,
І спать лягаю рівно в сім.
Але роблю, про що і мріяв,
Працюю і пишу на Київ –
Ліплю переклади й статті
В гармидері і тісноті [3, с. 75].*

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Чималу частку поетичного спадку М. Зерова становить адресована лірика, представлена жанровими формами послання, присвяти, віршованого листа. До тематичних модифікацій послання в творчості М. Зерова відносяться твори «Будівникові», «Класики» (громадянське послання з одичною настановою), «Олень» (громадянське послання з інвективною настановою), «Чупринчин сад в оглаві», «П.П. Филиповичу», «Філянський», «Барышевка», «Какая радость. Вы поймете...» (дружнє послання на елегійній основі), «Минають дні, і роки, і події», «Присвята Мих. Ів. Рудницькому» (жартівливо-іронічне послання). Модифікаціями присвяти в адресованій ліриці М.Зерова виступають твори «На верхів'ях Качі», «П.Г. Тичина», «Напис до останньої Загулової книжки» (ситуативна присвята), «Київ з лівого берега», «Київ – традиція», «Київ навесні ввечері», «К тифу моему», «Рік Вернигори» (умовна присвята), «Lucrosa», «Арістарх» (асоціативна присвята). Віршований лист в адресованій ліриці М.Зерова представлений тематичною модифікацією листа інформативного типу («Лист»). Перспективами подальшого дослідження стане вивчення жанрових форм адресованої лірики поетів-неокласиків.

Література:

1. Артемова С. Ю. Лирическое послание в литературе XX века: поэтика жанра: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.08 / Светлана Юрьевна Артемова; Тверской государственной университет. – Тверь, 2004. – 18 с.
2. Бондар М. П. Пoesія пошевченківської епохи: Система жанрів / М. П. Бондар. – К.: Наукова думка, 1986. – 326 с.
3. Зеров М. К. Твори: в 2 т. – Т. 1 : Пoesії. Переклади / М. К. Зеров. – К.: Дніпро, 1990. – 843 с.
4. Кихней Л.Г. Стихотворные послания в русской поэзии начала XX века: дис... канд. филол. наук: 10.01.02 / Любовь Геннадьевна Кихней; МГУ им. М.В.Ломоносова. – М., 1985. – 175 с.
5. Клим'юк Ю. І. Жанрова система лірики Івана Франка: автореф дис... д-ра филол. наук: 10.01.01 / Юрій Іларіонович Клим'юк; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2007. – 34 с.

6. Кузнецов П. В. Жанр послания в русской лирике 1800-х – 1810-х гг.: автореф. дис... канд. филол. наук : 10.01.01 / Петр Владимирович Кузнецов; МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 2001. – 21 с.
7. Ткачук М. П. Наративні моделі українського письменства / М. П.Ткачук – Тернопіль : ТИПУ, Медобори, 2007. – 464 с.

Анотація

В. НАЗАРЕЦЬ. АДРЕСОВАНА ЛІРИКА МИКОЛИ ЗЕРОВА

Стаття присвячена аналізу жанрового феномену адресованої лірики та її репрезентації у поезії М. Зерова. Досліджуються жанрові форми адресованої лірики М. Зерова, їх типологія та поетика.

Ключові слова: адресована лірика, жанрова форма, послання, присвята, віршований лист.

Аннотация

В. НАЗАРЕЦ, АДРЕСОВАННАЯ ЛИРИКА НИКОЛАЯ ЗЕРОВА

Статья посвящена анализу жанрового феномена адресованной лирики и ее репрезентации в поэзии Н. Зерова. Исследуются жанровые формы адресованной лирики Н. Зерова, их типология и поэтика.

Ключевые слова: адресованная лирика, жанровая форма, послание, посвящение, стихотворное письмо.

Summary

V. NAZARETS. THE ADDRESSING LYRICS BY MYKOLA ZEROV

The article is devoted to the analysis of addressing lyrics genre phenomenon and its representation in M. Zerov's poetry. Genre forms of the addressing lyrics by M. Zerov, their typology and poetics are investigated.

Key words: addressing lyrics, genre form, epistle, dedication, rhymed letter.